

ARHIVSKO GRADIVO ZA OBMOČJE ISTRE, REKE, HRVATSKEGA PRIMORJA IN OTOKOV V ARHIVU SR SLOVENIJE

*Emma Umek
Ljubljana*

Arhiv SR Slovenije v Ljubljani hrani med drugim gradivo raznih oblastev za Kranjsko 1492-1918, za Slovenijo, ljubljansko in mariborsko oblast in za Dravsko banovino, dalje spise sodišč, gradivo gospodarskih provenienc in združenj ter zbirke listin, rokopisov, urbarjev, načrtov in mikrofilmov, ki vsebujejo podatke tudi za območje Istre, Reke, Hrvatskoga Primorja in otokov od konca 15. stol. do leta 1945.

Arhivsko gradivo za območje Istre, Reke, Hrvatskega Primorja in otokov, ki je v Arhivu SR Slovenije, moremo razdeliti na tri skupine: 1. fondi upravnih oblastev, ki so kompetenčno pokrivala tudi dele obravnavanega teritorija. Pazinska grofija je bila od 15. stoletja do ustanovitve ilirskih provinc v letu 1809 tudi del Kranjske.

Kranjski so nekaj časa prištevali tudi Reko konec 15. in v začetku 16. stoletja. V dobi ilirskih provinc 1809-1814 so Istra, Reka, Hrvatsko Primorje in otoki upravno spadali pod glavnega intendanta ilirskih provinc, ki je imela sedež v Ljubljani.

V to skupino fondov štejemo naslednje fonde: Vicedomski urad za Kranjsko 1492-1747, Deželni stanovi za Kranjsko 1493-1810, Reprezentanca in komora za Kranjsko 1747-1763, Deželno glavarstvo za Kranjsko-politični oddelek 1764-1783, Gubernij v Ljubljani s predhodniki 1784-1814, Deželno predsedstvo za Kranjsko 1791-1809, Urad glavnega prejemnika za Kranjsko 1747-1810, Komisija za davčno regulacijo na Kranjskem 1789-1790, Komisija za fevdne zadeve na Kranjskem 1749-1780, Dvorna komisija za dobrodelne ustanove na Kranjskem 1749-1773, Glavni intendant ilirskih provinc 1809-1813. Izmed fondov pravosodnih organov naj omenim naslednje fonde, ki vsebujejo gradivo za obravnavano območje: Ograjno sodišče za Kranjsko 1543-1746 (v zadevah sporov privilegiranih razredov zaradi lastnine, posesti, listin, dedovanja, žalitev, dolžnih pisem in pogodb, nasilja in prisvojitve nepremičnin), Deželnoglavarsko sodišče za Kranjsko 1555-1747, Deželno sodišče za Kranjsko 1749-. Podatke o zemljiškem lastnistvu in njegovih spremembah oziroma obremenitvi pa najdemo v deželni deski za Kranjsko, zlasti v knjigah listin od 1759 dalje.

Izmed fondov te skupine naj podrobneje omenim le najvažnejše. Vicedomski urad za Kranjsko je vodil upravo deželnoknežjega imetja. Fond obsega gradivo 1492-1747. Njegovi splošni spisi so razdeljeni na štiri oddelke: ecclesiastiva, publico-

- politica, cameraia sive urbarialia in mitninske zadeve. Za spise je bil izdelan leta 1747 ob preureditvi fonda repertorij, ki ga še danes uporabljamo. Žal ni ohranjeno celotno gradivo, vendar je kljub temu fond izredno bogat na gradivo o istrskih župnijah, samostanih, škofiji Poreč, škofiji Pičen, gospostvih Klana, Kastav, Lupoglav, Podgrad, Trsat, grofiji Pazin, mitnicah in mitninah, cestah, nakladniških uradih. Ohranjeno je gradivo o solnih taksah (fasc. 78, 90), tihotapstvu na Reki (fasc. 72), tihotapstvu v Senju (fasc. 72), mitnini na Reki (fasc. 73, 74, 82) mitnici v Klani (fasc. 72), v Juršičih (fasc. 78), v Materiji (fasc. 83), v Munah (fasc. 83), v Kastavu (fasc. 79), v Pazinu (fasc. 83), v Senju (fasc. 83), višjem nakladniškem uradu na Reki (fasc. 74), gospostvu Klana (fasc. 43), gospostvu Kastav (fasc. 65), grofiji Pazin (fasc. 123, 135, 140), gospostvu Trsat (fasc. 65), gospostvu Lupoglav (fasc. 54, 55, 56, 140), gospostvu Podgrad (fasc. 56, 140), pičenski škofiji (fasc. 2, 31, 140), škofiji Poreč (fasc. 31), župniji Tinjan (fasc. 1, 42), župniji Lupoglav (fasc. 28), župniji Koščerga (fasc. 4), župniji Kastav (fasc. 4, 15), župniji Pazin (fasc. 28, 140), samostanu Sv. Petar u Šumi (fasc. 31), o Kastavu (fasc. 91), Lovranu (fasc. 54), Moščenicah (fasc. 127, 140), utrdbah v Vojni Krajini in preskrbi Vojne Krajine (fasc. 103, 110, 111, 112), benečanskih posegih v Istri in Hrvatsko Primorje (fasc. 31, 55, 143) cestah proti Reki in Bakru (fasc. 138). V splošnih spisih sta za gospostvu Lupoglav ohranjena tudi dva urbarja iz let 1560-1562 in 1571 ter za gospodstvo Trsat prepisa urbarjev 1524 in 1597. Poleg serijo splošnih spisov sestavljajo fond vicedomski urad za Kranjsko še naslednje serije: vicedomovi zapisniki sej deželnega zbora, spisi vicedomskega sodišča in protokoli zaslišanj vicedomskega sodišča. Tudi v teh serijah je gradivo, ki se nanaša na obravnavano območje.

Fond Deželni stanovi za Kranjsko je sestavljen iz več registratur. I. registratura, ki obsega gradivo za leta 1493-1782, vsebuje serijo splošnih spisov in serijo knjig. V seriji splošnih spisov je zlasti naslednje gradivo, ki zadeva tihotapstvo (fasc. 31), obrambo Reke in kvarnerske obale pred napadi sovražne flote v 16.-18. stoletju (fasc. 128), poročila o stanju v Vojni Krajini (fasc. 132), utrjevanje Senja in Bakra (fasc. 166, 167), urad proviantnega mojstra na Reki (fasc. 158), pošiljatve lesa na Reko za gradnjo ladij (fasc. 333, 334), gospodstvo Lupoglav (fasc. 9), grofija Pazin (fasc. 6, 380), pristanišče Bakar leta 1685 (fasc. 30), višji nakladniški urad na Reki (fasc. 57), spore glede Reke (fasc. 58a), organizacijo Vojne Krajine (fasc. 136-157), glavarja v Senju (fasc. 144), mitninski urad na Reki (fasc. 340). Tovrstno gradivo najdemo tudi v sejhni zapisnikih deželnega zbora 1530-1782, v kopalnih knjigah 1519, 1537, 1606-1609, kopalnih knjigah stanovskega odbora 17.-18. stol. ter v knjigah pritožb deželnih stanov 1604-1628. Za spise fasc. 281c-312c z oznako deželne zadeve, ki vsebujejo tudi gradivo za obravnavano območje, je izdelan kartotečni stvarni, osebi in krajevni indeks, ki omogoča hiter pregled vsebine.

V II. registraturi 1783-1792 je fascikel z oznako grofija Pazin (fasc. LVIII) in v III. registraturi 1793-1810 sta fascikla z oznako istrske ceste (fasc. XL) in deželne meje s Primorjem (fasc. VI).

Kameralna komercialna in politična reprezentanca 1747-1748 je imela kompetence tudi za območje Reke, Bakra in Kraljevice. Njeni spisi in spisi Kameralne deputacije 1748-1749 so priloženi fondu Reprezentance in komore 1749-1763. Registraturni fascikel 55 tega fonda (škatala 138) vsebuje gradivo, ki se nanaša na Pazinsko grofijo. Fond Deželno glavarstvo za Kranjsko - politični oddelek 1764-1783 vsebuje tudi gradivo za obravnavano območje: v oddelku publico-politica o pritožbah podložnikov iz soseske Boljunc in grofije Pazin, o osuševanju čepiškega jezera in reke Raša, o prodaji Pazinske grofije, o pritožbah moščenjskih podložnikov zaradi

trgovine z medom, o uporabi moščenjskih podložnikov proti gospostvu Kastav, o pritožbah vranskih podložnikov proti gospostvu Pazin; v oddelku provincialia o davčnih zaostankih pazinskih podložnikov, dajatvah Mun; v oddelku camerale o istrski mitnini, carinskem uradu v Lovranu; v oddelku ustanove o cerkvenih obračunih v Munah, špitalerjih v Pazinu in Galignanu, obračunih cerkve v Vrani; v oddelku ceste o istrskih cestah, pazinski cestni tlaki in o cesti preko Učke; v oddelku Majestaticum o otokih Cres in Krku, Mrkopolju; v oddelku ecclesiasticum o župniji Klana, reškem arhidiakonu, reškem kapucinskem samostanu, ukinitvi jezuitskega kolegija na Reki, škofijah Poreč in Pičen.

Leta 1791 je bilo v Ljubljani ponovno ustanovljeno Deželno glavarstvo za Kranjsko, ki je bilo 1803 preimenovano v Združeno deželno glavarstvo za Kranjsko in Goriško. Fondi teh uradov tvorijo II. in III. registraturo fonda imenovanega Gubernij v Ljubljani. V II. registraturi 1787-1794 je gradivo o pavlincih v Čepiču (fasc. 336), v III. registraturi 1795-1809 pa gradivo o bankalnem gozdnem uradu Klana (fasc. 90), Sv. Petru v Šumi (fasc. 95). Mnogo gradiva za zgodovino Reke in Civilne Hrvatske je v VII. a registraturi gubernija v Ljubljani 1813-1814 o saniteti, ustanovah in preskrbi revnih, gozdovih, gradnji, sodstvu, vojaških zadevah, trgovini, cestah in mostovih, cerkvah, pomorstvu, policiji in katedralnih zadevah. Fond deželnega glavarstva za Kranjsko vsebuje spise, ki so bili zaradi pomembnih zadev pridržani reševanju predsednika najvišjega državnega upravnega urada na Kranjskem od 1791 dalje, s presledkom 1809-1813, do leta 1918. Spisi po letu 1800 so urejeni po delovodniških številkah iskanje podatkov omogočajo registraturni indeksi.

Med pomembnimi viri za zgodovino Pazinske grofije naj navedem še davčne operate na osnovi cenitve imenj, to je imenjsko knjigo, ki je sestavljena na podlagi prijave dohotka zemljiškega gospoda od dominikalne in rustikalne zemlje, in takoimenovani terezijanski kataster. Od imenjskih knjig pridejo v poštev za proučevanje zlasti glavne knjige 1539-1757. Terezijanski kataster 1747-1757 je sestavljen iz treh delov: tabele davčnih napovedi, kalkulacijske tabele in rektificirani dominikalni akti. Podatki o zemljiški posesti gospostev, špitalov, beneficijev, samostanov in župnij so v tabelah davčnih napovedi št. 120-140, v kalkulacijskih tabelah št. 7-8 in v rektificiranih dominikalnih aktih postojnske kresije. Gradivo nam daje vpogled v agrarno strukturo v avstrijski Istri.

Fond Glavni intendant Ilirskih provinc 1809-1813, ki obsega 74 fasc., vsebuje mnogo gradiva, ki se nanaša na obravnavano območje. Za fond je objavljen analitični inventar (M. Smole, Glavni intendant Ilirskih provinc, 1809-1813, Ljubljana 1973), ki daje podroben pregled gradiva.

2. Arhivsko gradivo, ki je nastalo na območju Istre in Reke. Tu naj omenim naslednja fonda: Intendant za Reko 1809-1811 (9 fasc.), Intendant za Istro 1811-1813 (10 fasc.). Za fonda Intendant za Reko in Intendant za Istro sta objavljena analitična inventarja v knjigi M. Smole, Glavni intendant Ilirskih provinc, Lj. 1973.

V fondih Glavni intendant Ilirskih provinc, Intendant za Reko in Intendant za Istro je gradivo o organizaciji uprave, personalnih zadevah, financah, davkih, policiji, sodstvu, vojaških zadevah, gradnji, pomorskem prometu, cestah, mostovih, solarstvu, trgovini, industriji, zdravstvu, cerkvenih zadevah, dobrodelnosti, šolstvu, rudarstvu ter gozdarstvu.

3. Fondi in zbirke, ki vsebujejo podatke za zgodovino obravnavanega območja. Tu naj navedem, da vsebujejo podatke o trgovinskih in drugih stikih predvsem vsi fondi upravnih oblastev na Kranjskem po l. 1816, fond Zbornice za trgovino, obrt in

industrijo 1850-, podatke o uvajanju novih agrikultur v Istri v 18. stol. pa nam nudi fond Kranjske kmetijske družbe. V fondu Jugoslovanski klub na Dunaju 1917-1918 (19 fasc.) so podatki za politično zgodovino ob koncu prve svetovne vojne in ob nastajanju Jugoslavije. Tako je fondu ohranjena korespondenca kluba z Istrani, zanimive so tudi izjave žena in deklet iz Medulina, Moščenic, Baške, Punata, Voloske in Opatije za takoimenovano majniško deklaracijo kluba. Mnogo gradiva za topografijo Istre v 18. stol. in za trgovino Istre in Reke nam daje graščinski arhiv Dol.

Od zbirk pridejo v poštev za proučevanje obravnavanega območja zlasti zbirke listin, rokopisov, urbarjev, načrtov in mikrofilmov. V zbirki rokopisov naj omenim tele rokopise Opis Istre iz 18. stol., ki je delo več avtorjev, Popis delovanja uprave dohodkov za Kranjsko in Primorje 1802, Boštjana Raigersfelda Opis dohodkov glavarstva Reka 1728 in G. Pieronija, Načrti utrdb Vojne Krajine 1639 z načrtom in opisom Reke. V zbirki urbarjev je urbar gospostva Podgrad 1574. Opozorim naj še na zbirko načrtov iz 19. stol., in sicer načrti iz Hrvatske in Dalmacije (mapa X) in načrti iz Primorja (mapa X a).

V zbirki mikrofilmov so mikrofilmi gradiva iz fondov upravnih uradov za Primorje, ki jih hrani Državni arhiv v Trstu, med njimi iz naslednjih fondov: gubernij za Primorje, splošni spisi, predsedstveni spis: Policijska direkcija v Trstu in Nemestništvo za Primorje. Pregled gradiva, ki ga hrani Arhiv SR Slovenije, nam kaže, da je največ gradiva za Istro in Reko iz razdobja 16.-18. stol., čeprav so podatki tudi v časovno kasnejših fondih. Zato menimo, da zgodovinske raziskave Istre in Reke niso možne brez pritegnitvijo gradiva, ki ga hrani Arhiv SR Slovenije.